

Institutionel historie

– Udkast til en analysestrategi

Niels Åkerstrøm Andersen

Indledning

Der er nu gået godt ti år siden Johan P. Olsen og James G. March publicerede deres første programmerklæringer om at udvikle en social konstruktivistisk ny-institutionel teori (March & Olsen 1984). Dengang var det et kontroversielt program, der provokerede mange og inspirerede endnu flere. I dag er de overvejelser, Olsen og March introducerede, vidt udbredte. Mange finder det vigtigt at anlægge et institutionelt perspektiv i den politiske videnskab.

Til gengæld er det stadig et meget åbent spørgsmål, hvordan man skal bære sig ad med at foretage en institutionel analyse. De sidste ti år er først og fremmest gået med metateoretiske overvejelser om, hvorfor institutionel analyse. Det er nu på tide, at den social konstruktivistiske institutionelle teori begynder at besvare problemet om, hvordan institutionel analyse. Vi må gå fra metateori til analysestrategi.¹

I denne artikel vil jeg forsøge at fremlægge en sådan analysestrategi. Jeg kalder den for "institutionel historie". Institutionel historie skal ikke ses som *Den* institutionelle analysestrategi. Man kan forestille sig mange andre strategier, men når man får hul på en fælles diskussion vælger jeg at fremlægge mit forslag.² Som læseren vil opdage, så løser jeg ikke den institutionelle teoris mange problemer. Tværtimod bliver mange problemer tydelige og påtrængende, når man går fra hvorfor institutionel teori til hvordan institutionel analyse. Men for diskussionens skyld vælger jeg at strække hals og fremlægge en systematik, læseren kan forholde sig til og evt. tage afstand fra.

1. Hvad er institutionel historie, og hvad skal vi med den?

Kort fortalt er institutionel historie en metode til at studere grundlæggende forandringer i vort samfunds institutionelle konstruktion. Udgangspunktet for en institutionel historie er, at samfundet med alle dets delsystemer og alle dets aktører er en institutionel konstruktion. Den institutionelle konstruktion skaber vort samfunds mulighedsbetingelser. Heri ligger to pointer.

For det første at den institutionelle konstruktion er produktiv: Den skaber positioner, hvorfra individer og kollektiver kan se sig selv som fornuftsvæsen, der evner at handle *som om* de er rationelle aktører.

For det andet at den institutionelle konstruktion er begrænsende: Den institutionelle konstruktion sætter dels acceptregler for, hvem som har adgang til de positioner, hvorfra man kan opføre sig som fornuftsvæsen, og den sætter dels acceptregler for, hvad det vil sige at tale og handle fornuftigt. Den institutionelle konstruktion er i én både mulighed og magt. Den er et regime.

M.a.o. er vi alle som forskere, politikere, borgere, embedsmænd m.v. fanget i samfundets institutionelle konstruktion. Det er ikke muligt at slippe ud af det institutionelle fængsel, men det er derimod muligt at iagttage det. Den institutionelle konstruktion er imidlertid ikke umiddelbart iagttagelig. Vi kan selvfølgelig let konstatere, at vi er omgivet af institutioner lige fra de økonomiske vismænd og færdselsregler til pæne spisemanerer. Men den mening og de regler for accept, der historisk er lagt ned i institutionerne, er vi så vant til, at vi ikke ser dem. Den institutionelle historie ser jeg som en metode til at iagttage den institutionelle konstruktion og de muligheder og begrænsninger, den indebærer. Ved at rulle institutionernes historie tilbage og spore deres forankring i forskellige diskursive konflikter og kampe mellem forskellige idealer bliver det muligt at iagttage de regler, hvorefter institutionerne er dannet og dermed de muligheder og begrænsninger den institutionelle konstruktion sætter (Foucault, 1983).

Det er derfor et institutionelt historisk problem at forstå selve grænserne for, hvad der kan lade sig gøre, og hvordan disse grænser er under forandring og dermed stiller os over nye udfordringer og muligheder.

En sådan institutionel historisk metode afgrænser sig følgelig også fra at rejse en række andre videnskabelige problemstillinger. Institutionel historie kan som metode meget, men der er endnu mere, som den er afgrænset fra at kunne.

Den viden, som kan opnås gennem institutionel historie, er ikke en viden om *effektivitet*. Der opnås ikke en viden om forvaltningens, virksomhedens eller den politiske regulerings grad af effektivitet, eller om den er på vej til at blive mere eller mindre effektiv. Tværtimod betragtes kriterier for effektivitet også som konstruktioner. Hvad vi betragter som en effektiv forvaltning eller en effektiv virksomhed afhænger af vores idealer om, hvad god forvaltning eller god virksomhed er for noget. Når vi iagttager effektivitetsproblemer i f.eks. forvaltningen, afspejler det ikke først og fremmest nogle objektive forhold ved forvaltningen, men nogle socialt konstruerede forvaltningsideal, der er blevet til i kamp med alternative idealer. Alle problemiagttagelser afspejler i virkeligheden dominerende idealer, og vidner om, at vore relationer til hinanden og til forskellige sociale og fysiske fænomener etableres gennem sprogliggjorte forestillinger.³ Disse idealer og forestillinger kan institutionaliseres. Kriterier for effektivitet i forvaltningen kan institutionaliseres f.eks. i faste effektivitetsmålinger, evalueringer og organisationstilpasninger, og hermed forandrer forvaltningen karakter af forvaltning. Institutionel historie kan altså ikke bidrage til at vurdere effektivitet. Dog kan den indfange, hvordan de institutionelle muligheder for styring er forandret, idet nye effektivitetsideal er dannet og institutionaliseret. Vi kan studere, hvordan problemer konstrueres og udbredes.

Den viden, som kan opnås gennem institutionel historie er heller ikke en viden om *legitimitet*. D.v.s. om en beslutnings grad af demokratiske, legale eller retfærdige begrundelse. Institutionel historie fører ikke til vurderinger af om udviklingen i organisationers beslutningsprocedurer går i retning af mere demokratisk forankrede organisationer. Eller om en decentraliseret offentlige sektor er mere legitim end en centraliseret. Uanset om idealet for legitimitet er legalitet (d.v.s. retlig forankring) som hos Max Weber eller herredømmefri kommunikation, hvor alle berørte parter kommer overens om en beslutning gennem det bedste arguments primat som hos Jürgen Habermas, så er institutionel historie er ikke en metode til at vurdere om en udvikling går med eller mod mere eller mindre legitimitet, mere eller mindre demokrati. Den institutionelle historie stiller ikke universelle værdier uden for historien, som historien så vurderes på baggrund af. Institutionel historie hjælper os derfor ikke i vurderinger af om visse interesser favoriseres over andre, eller om beslutningsprocesser har været mere eller mindre fordrejede og asymmetriske. Hvad der anses i historien for legitimt afhænger ikke universelle værdier, men af historisk konstruerede og dominerende forestillinger om demokrati. Problemet om legitimitet kan derfor ikke stilles uden for historien. Magtforhold er indlejret i selve vore forestillinger om legitimitet og demokrati. Der kæmpes om kriterier for legitimitet og denne kamp kan vi derimod studere institutionelt historisk. Vi kan studere legitimitet som en historisk konstrueret procedure for korrekte beslutninger.

Den viden, som kan opnås gennem institutionel historie er endelig heller ikke en traditionel historisk viden om *fortiden som den virkelig var*.⁴ Den institutionelle historie er ingen begivenhedshistorie, der søger i dybden efter endnu ikke kortlagte begivenheder i bestemte historiske processer. Den institutionelle historie rejser ikke spørgsmålet om, hvad der faktisk skete og hvorfor. Tværtimod er den institutionelle histories genstand ikke begivenheder og handlinger, men kommunikerede *forestillinger* og institutioner. I institutionel historie ses handlinger som noget, der kun bliver muligt og meningsfuldt netop gennem forestillinger og institutioner. Udgangspunktet er, at hvis handlinger skal være meningsfulde og ikke ufrivillige krampetrækninger, så indebærer det uundgåeligt, at de indskrives i et felt, som ikke befinder sig på handlingens niveau, et felt af forestillinger og institutioner (Knudsen 1987). Tilsvarende må også historiske begivenheder betragtes som sociale konstruktioner. Hvilke hændelser, der valoriseres som en historisk begivenhed, afgøres af hvilken historie, der fortælles og hvilke forestillinger, der er på spil i fortællingen. Begivenheder er altid allerede indlejret i fortællinger. Der findes ikke noget som den originale historie, der blot beskriver, hvad der faktisk skete. Tilgængæld er det i en institutionel historie muligt at studere, hvordan hændelser tillægges forskellige betydninger som begivenheder og hvordan der kæmpes om at definere nutiden ved at beskrive historien på bestemte måder.

Den institutionelle historie arbejder således på et mere grundlæggende niveau, hvor det ikke er givet, hvad det at forvalte, drive virksomhed, handle, lave politik o.s.v. kan betyde og omfatte. Hvad det f.eks. at forvalte kan betyde, afhænger af den fortsatte kamp om formulering af forvaltningsidealer og fo-

restillinger og institutionaliseringen af disse. Institutionel historie frembringer viden om institutionel stabilitet og forandring. Den frembringer viden om, hvordan der med historien hele tiden sættes noget til samtidig med, at der gentages. Hermed bidrager institutionel historie til at opdatere os om, hvordan det potentielt kan være anderledes, og følgelig også, hvordan det ikke kan være anderledes.

2. Skellet diakron – synkron

I den institutionelle historie skelner jeg grundlæggende mellem en diakron og en synkron analyse. Den diakrone analyse studerer institutionernes historiske tilblivelse. Den synkron analyse studerer effekterne af institutionernes historie på samfundets organisationsprincipper, på statsformen og på karakteren af samfundets systemer.

Skellet er inspireret af linguisten Ferdinand de Saussure (Saussure 1990). Han så den diakrone analyse som en analyse af sprogets udvikling. Sprogets udvikling kunne ikke studeres i sit hele men i dannelsen af nye tegn, betydninger og fonetiske betegnelser. Den synkron analyse var derimod en analyse af sproget som system. Enhver ytring abonnerede på sproget som system. Sproget afgrænsede, hvad det var muligt at fremsige.

Sproget hos Saussure er et særligt system: Sproget er et system af *relationer* mellem tegn. Tegn er enheden af betegner (signifiant) og betegnet (signifié). Betegneren er f.eks. lyden ”forvaltning”. Lydbilledet henviser til noget, til det som er betegnet. Det som er betegnet, er imidlertid ikke et objekt, men et begreb. Lyden ”forvaltning” refererer altså til et begreb om forvaltning. Det, som giver betegneren betydning er dog ikke referencen til det betegnede men forskelle og ligheder til andre tegn. Forskellene og lighederne mellem begreberne forvaltning – politik, offentlig forvaltning – privat forvaltning, lokal forvaltning – central forvaltning, social forvaltning – økonomisk forvaltning o.s.v. Det kan illustreres som i figure 1.

Saussure vægtede den synkron analyse. Det gjorde han, dels fordi han mente, at det var sproget som system, der regulerede ytringerne, og dels fordi han mente, at sproget udviklede sig så langsomt, at det var unødvendigt at studere dets tilblivelse. Han mente, at der med tiden kom nye ord og udtalelser, men at disse kun ændrede marginalt ved sprogets karakter af system.

Senere sprogteori og diskurst teori fra 1960’erne og 1970’erne vender imidlertid op og ned på denne vægtning (Culler 1976, Harris 1990). Der gøres op med, at der findes ét naturligt sprog, der fastlægger alle forskelle. Der gøres op med sprogsystemets totalitet, hvor alt har sin plads (Derrida 1978). Der gøres op med, at talen reguleres af sproget, som det bevidste af det ubevidste og som det manifeste af det latente (Yates 1990). Der gøres op med tegnets enhed d.v.s. med antagelsen om, at betegneren er fast bundet til en bestemt betegnet. Derimod findes der en række konkurrerende diskurser, som søger at fastlægge forskelle og fixere betegnerens glidning over det betegnede. Det betegnende og

Sprogsystemet

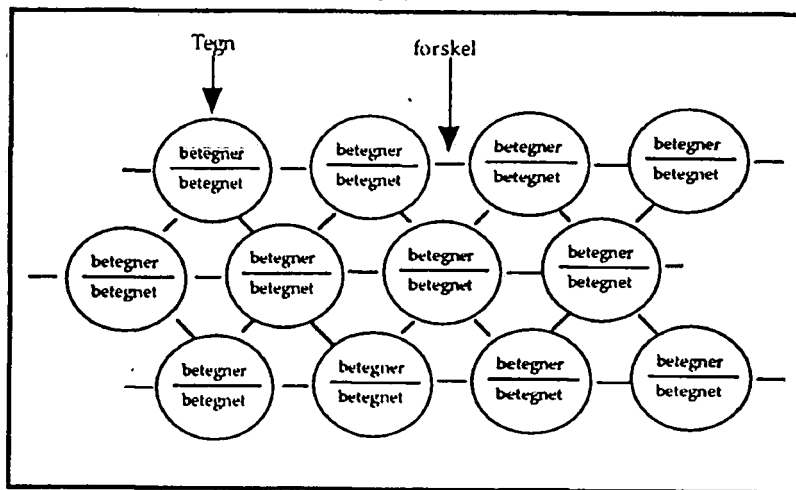

Figure 1.

det betegnede bliver altså to lag, der glider i forhold til hinanden, og kun partielt fixeres gennem diskurs.⁵

Diskurserne er selvskabte italesættelsesprocesser, der gennem formulering af forskelle, ligheder og relationer, og reguleret af bestemte idealer, ordner bestemte sociale relationer, interesser og fænomener. Italesættelse er her processer, hvori der fremstilles forskelle og ligheder mellem subjekter og objekter, årsager og virkninger, inde og ude, oppe og nede m.v. At noget sættes i tale betyder, at det får en position i diskursen, der medfører, at dette noget faktisk kan komme på tale og få betydning.

Diskurserne er betydelig mere ustabile over tid end Saussures sprogsystem, og de indeholder også langt flere ubestemtheder. Modsat det naturlige sprog, der hos Saussure systematisk fastlagde samtlige forskelle, så betragtes diskurser i flertal som gensidigt afgrænsede italesættelsesprocesser, hvori forskelle kan formuleres. Der er ikke længere et sted, hvor forskelle formuleres, men mange indbyrdes konfliktende diskurser, der formulerer forskelle, ligheder og relationer ud fra hver sine sæt af regler. Diskurserne og relationerne imellem dem ændres historisk, og dermed ændres også reglerne for formulering af forskelle. Derfor lægger diskursanalyse vægten på den diakrone analyse, og ofte opgives den synkrone analyse helt (f.eks. Foucault 1973, Foucault 1970: 155, Laclau & Mouffe 1985).

I min institutionelle historie fastholdes distinktionen mellem den diakrone og synkrone analyse, selvom den dog ikke er identisk med Saussures.

Den diakrone analyse er den primære i institutionel historie. Det er den, der foretages først, og det er den, der danner grundlaget for den synkrone analyse. Den diakrone analyses opgave er at tilbagerulle institutioners dannelseshisto-

Diakron-synkron

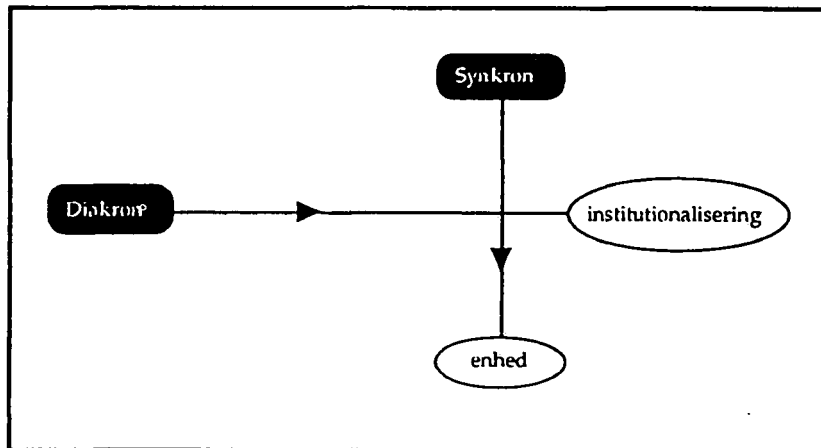

Figure 2.

rie. Institutioner ses som institutionalisering af diskurser. Diskurser ses som diskursivering af idealer. Og idealer ses som forankringspunkter, der fastlægger konstitutive skel for diskurser. Idealet går således logisk forud for diskursen og diskurs logisk forud for institutionen. Den diakrone analyse er derfor en analyse af, hvordan idealer dannes, diskursiveres og institutionaliseres. Jeg vender senere uddybende tilbage til den diakrone analysestrategi.

Hvor den diakrone analyse ser på forløb over tid, så lægger *den synkrone analyse* nogle lodrette snit i tiden. Den synkrone analyse søger i den færdige diakrone analyse at *betone* nogle træk ved enheddannelse på bestemte historiske snit. De enheder, der er tale om kan være flere. Det kan f.eks. være de forskellige samfundssystemers enhed som f.eks. den offentlige forvaltnings enhed eller de private virksomheders enhed. Det kan også være hele statsformens enhed. Den synkrone analyse antager, at de institutionelle ændringer kan medproducere mere grundlæggende forandringer i samfundets opbygning, d.v.s. i den måde, hvorpå der skabes enhed. Den synkrone analyse søger derfor at konstatere principielle brud på disse enheders konstruktion som følge af institutionaliseringsprocesser, samt konstatere hvordan disse brud forandrer, hvad der er muligt. Den synkrone analyse søger således at beskrive, hvorledes enhed til tid3 konstrueres principielt anderledes end til tid2, der igen konstrueres anderledes end til tid1 samt sammenhængen mellem de tre enhedskonstruktioner. Hvor den diakrone analyses formål er at beskrive institutionernes historie, så er formålet med den synkrone analyse at konstruere et overblik, der gør det muligt at konstatere om og hvilke grundlæggende forandringer samfundets enheder gennemgår over tid. Relationen diakron- synkronanalyse kan illustreres som i figure 2.

3. Den diakrone analysestrategi

Den diakrone analyse er som sagt en analyse, der tilbageruller institutioners dannelsehistorie. Det er en analyse af, hvordan idealer dannes, diskursiveres og institutionaliseres. Det kan illustreres som i figur 3.

Distinktionen ideal – diskurs – institution skal ikke forstås som en tidsfølge, hvor der oprindeligt var et ideal, som med tiden springer ud som institution. Distinktionen skal forstås som logisk, d.v.s. at diskursen logisk går forud for institution o.s.v. Det er først i den institutionelle historikers optrevling af institutionernes historie, at denne logik fremstår. Der foregår derfor gennem den diakrone analyse en ordning af historien m.h.p. at beskrive, hvordan der kæmpes om formuleringer af idealer, hvordan det lykkes at diskursivere visse idealer, mens andre bliver fortrængt, samt hvordan der kæmpes om diskursernes institutionalisering.

Som optrækvlig og tilbagerulning beskriver den institutionelle historie i første omgang vindernes historie. Den institutionelle samtidshistorie fremstiller hegemoniernes historier, men relativiserer dog også hegemonierne ved at vise, hvordan der kunne være valgt anderledes. Hegemoniernes historie er imidlertid en forudsætning for konsekvent at skrive de marginaliserede idealers historie. Det er først i bakspejlet, at vi kan konstatere de diskursive aborter. Det er først i bakspejlet, at vi kan konstatere, hvilke idealer, der endte i stilhed. En fremstilling af institutionelle historier, hvori man eftersøger tilblivelsen af hegemoniske diskurser, giver herefter mulighed for at efterspore de i tid og rum spredte, marginaliserede og fortiede idealer og undersøge, hvilke alternative historier disse kunne have fortalt os. At vise, hvordan diskurser afgrænses af idealer, og hvordan diskurserne institutionaliseres, er derfor også at afdække et institutionelt regime og dets historie (Schmidt 1988).

Idealer er forankringspunkter⁶ for diskurser. Idealer er som sådan selvforklarede punkter i diskursen, hvor argumentationen stopper. Et ideal er diskursens selvforklarede sidstereference. Ingen problematiserer, at man henviser til det. Det forventes. Alle problematiserer kun om henvisningen er acceptabel. Idealer er altså det, der overhovedet begrunder diskurs, d.v.s. begrunder, at der overhovedet italesættes.

Idealer er som forankringspunkter forebilleder, som søges realiseret, men som er urealisable, fordi de forskydes og sættes til, når de tilstræbes.⁷ Man

Den diakrone analysestrategi

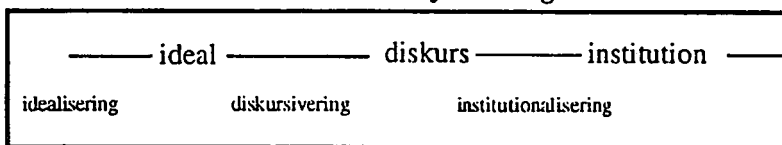

Figure 3.

stræber f.eks. efter samfundsøkonomisk balance, og i sin bestræbelse sætter man samfundsøkonomisk balance lig betalingsbalance og betalingsbalance gives en operationaliseret definition. Når betalingsbalancen er opnået, opdager man, at dette lighedstegn var forkert. Nu tilstræber man arbejdskraftsbalance. Også sådan sættes idealet om samfundsøkonomisk balance til i det uendelige. Hvergang man tror at have indhentet idealet, viser det sig blot, at problemerne har forskudt sig. Et ideal er således ikke et positivt defineret centrum, hvorfra mening udgår. Idealet er i sig selv tomt, og får kun mening, netop når der i dets diskursivering henvises til det i forbindelse italesættelse af problemer, subjekter, objekter o.s.v. Idealers diskursregulerende funktion er simpelthen, at de konstituerer diskursen og den diskursive problemudpegning som en mulighed (i den forstand er problemer altid spejlinger af idealer). Det gør et ideal ved at sætte *konstitutive skel* for, hvad der kan diskursiveres. Konstitutive skel er distinktioner, der udpeger et felt for italesættelse. De konstitutive skel gør det muligt at føre et afgørelsespil om et udsagns relevans, et afgørelsespil om udsagnet ligger inden for eller uden for feltet.

Den politiske kamp om formulering af idealer er altså en kamp om, hvem der i det hele taget kan tale om hvad og hvorfra. Idealiseringen betegner denne proces, hvor idealer søges formuleret i konfrontation med alternative idealformuleringer.

Et eksempel på en idealisering er dannelsen af idealet om samfundsøkonomisk balance på arbejdsmarkedet. I 1930 var økonomi og socialpolitik en sammenblandet problematik. Først med deres adskillelse dannes et ideal om balance på arbejdsmarkedet. Det sker i løbet af 1940'erne. Først formuleres et ideal om balance mellem inflation og beskæftigelse. Det handler om, at udviklingen i beskæftigelsen ikke skal sætte gang i inflationen. Dette ideal differentieres i to sub-idealere, der diskursiveres i to diskurser. Det ene ideal er balance mellem lønudvikling og inflation, og fører senere til udvikling af en lønpolitisk diskurs. Det andet er balancen mellem udbud og efterspørgsel af arbejdskraft. Ved at øge arbejdskraftens mobilitet forestiller stat og interesseorganisationer sig en bedre arbejdskraftsbalance, hvilket igen mindsker inflationspresset ved stigende beskæftigelse. Hvad mobilitet mere præcist betyder, ved man ikke på dette tidspunkt. Med dette ideals formulering sættes også et konstitutivt skel mellem en socialpolitik, der skal tage sig af fordelingsproblemer og en arbejdsmarkedspolitik, der skal øge arbejdskraftens mobilitet m.h.p. balance. Der dannes således et nyt felt for italesættelse af arbejdsmarkedspolitiske problemer forankret i idealet om arbejdskraftbalance.

Diskurser er forankret omkring idealer. Overgangen fra ideal til diskurs indebærer en selvstændiggørelse af idealet og dets italesættelse, idet diskurser præcist er kendetegnet ved selvskabelse. En diskurs skaber til stadighed nye temaer med forankring i idealet. Den ene italesættelse genererer den næste. Derfor indebærer et ideals diskursivering, at der efterhånden dannes et system af forskelle, ligheder og relationer, der reguleret af bestemte idealer, ordner sociale relationer, interesser og fænomener.⁸ Et ideal diskursiveres altså ved at blive sat i tale, og denne italesættelse fremstiller forskelle og ligheder, der skaber en diskursiv orden, der skaber sig selv.

Jeg vil tale om, at idealet har fået diskursens karakter, når 3 ordner er fremstillet gennem italesættelse. For det første en *deskriptiv orden*, der omfatter et antal temaer (diskursformede objekter), som acceptabelt lader sig italesætte, beskrive og værdisætte ud fra idealet. For det andet en *narrativ orden*, der omfatter et antal subjektpositioner, hvori udpegede individer og kollektiver kan indtræde og få mulighed for at fremstå som ansvarlige og handledygtige subjekter, etablere relationer til objekter og andre individer og kollektiver samt tale og handle meningsfuldt med reference til idealet. Samt endelig for det tredje en *argumentativ orden*, der omfatter et antal acceptregler for, hvordan verbale udvekslinger kan finde sted mellem diskursens subjekter, og hvordan udsagn kan afvises som uacceptable.⁹

Diskursivering betegner således den proces og kamp, hvori den deskriptive, narrative og argumentative orden indstiftes. Diskursiveringen foregår ikke i en uskreven verden, men i en allerede idealiseret og diskursiveret verden. Diskursivering kan således ikke finde sted uden konfrontationer med andre diskurser. Diskursivering er også en proces, der *udstrækker* et ideals regime til genstande, aktører m. v., der hidtil har været italesat ud fra andre diskurser. Diskursivering indebærer således ikke blot en ordning, men også en genordning, herunder en revalorisering af de objekter m.v., der tidligere havde en bestemt værdi og betydning i den anden diskurs. Udstrækningen af en forvaltningsdiskurs italesætter og revaluerer f.eks. en række forvaltningsfænomener, der tidligere havde en fast værdi og betydning i f.eks. en juridisk diskurs. Et godt eksempel på en kamp mellem diskurser er kampen mellem samfundsøkonomi og samfundsøkologi. I 1970'erne var den samfundsøkonomiske diskurs allerede en dominerende diskurs på en lang række områder bl.a. lønpolitik, arbejdsmarkedspolitik, uddannelsespolitik og i stigende grad også udgiftspolitik. Da de første samfundsøkologiske idealer begyndte at fæste sig i begyndelsen af 1970'erne, blev de betragtet som stående i direkte modstrid til den samfundsøkonomiske diskurs. I den første samlede miljølov blev Miljøankenævnet derfor forpligtet til af afveje mellem miljø og økonomi. Ofte vandt de økonomiske hensyn i ankesagerne. Men blandt andet som følge af intensive kampagner fra Miljøministeriets og Danmarks naturfredningsforenings side ændrede relationen sig mellem de to diskurser. I dag har den samfundsøkonomiske diskurs accepteret, at den samfundsøkonomiske balance også er afhængige af den økologiske balance. Økologien er blevet accepteret som en omverden for samfundsøkonomien. I den økonomiske vismandsinstitution sidder der ikke længere kun økonomer, men også eksperter i økologi.¹⁰ Omvendt har den samfundsøkologiske diskurs siden Brundtlandrapportens formulering af idealet om bæredygtighed accepteret, at økonomisk vækst og balance er en betingelse for at genskabe den økologiske balance. Miljøpolitik handler nu også om samfundsøkonomisk prioritering af miljøproblemer. Samfundsøkonomi og samfundsøkologi er blevet hinandens omverdener. Det ender ikke de diskursive konflikter, men giver dem en betydelig mere sofistikeret karakter.

Der er derfor ikke kun kamp i forbindelse med idealiseringerne, men også i forbindelse med diskursiveringen, såvel kampe mellem diskurser om diskur-

sens udstrækning og udbredelse, som kampe internt om, hvordan idealet skal omsættes i en diskursiv orden.

I det følgende vil jeg præcisere de tre diskursive ordener: Den deskriptive, den narrative og den argumentative.

Den deskriptive orden ordner måden, man opfatter objekter, deres egenskaber og relationer på i diskursen. Den deskriptive orden sætter kriterier for, hvordan fænomener kan gøres til genstand for undersøgelse, tale og regulering. Genstande betragtes altså ikke som givne, men som diskursivt konstruerede. Objekter kommer til syne gennem deres italesættelse i diskurser. Spørgsmålet er derfor *om hvad*, der tales i diskursen, og hvordan visse fænomener genstandsgøres og klassificeres gennem fremsættelse af påstande, der kan sammensættes til sammenhænge d.v.s. til teori (Canguilhem 1983: 47–59, Foucault 1972: 40–49).

Vi kan studere disse spørgsmål ved at registrere de forskelle, der indsættes i forbindelse med italesættelse af objekter i diskursen.

- Den første forskel er objekt/objekt. Hvilke relationer og sammenhænge formuleres mellem forskellige objekter? Hvordan grupperes forskellige objekter, sådan at nogle går under en fælles klassifikationsbetegnelse og andre under en helt anden? Findes der en hierarkisering mellem objekterne, sådan at nogle anses for vigtigere end andre o.s.v.?
- Den anden forskel er instrument/objekt. Gennem hvilke instrumenter eller teknikker registreres, måles og bearbejdes hvilke objekter?
- Den tredje forskel er årsag/virkning. Hvilke kausale sammenhænge konstrueres imellem objekter? Hvad sættes lig med årsag, og hvad sættes lig med virkning? Samt hvilke effekter har det for, hvordan forskellige problemer kan italesættes?

Arbejdsmarkedsidealets diskursivering kan her bl.a. lokaliseres i, at man begynder at sondre mellem forskellige arbejdsmarkeder, hvis særtræk nøje beskrives i videnskabelige kategorier. Man differentierer mellem forskellige mobilitetsproblemer gældende for forskellige grupper f.eks. unge, lærlinge og faglærte. Der udvikles statistiske redskaber til at følge arbejdskraftens bevægelighed, hvilket igen danner erfaringsgrundlaget for udvikling af teorier om årsag-virkningssammenhænge på arbejdsmarkedet.

Den narrative orden ordner måden, man opfatter handlen på i diskursen. Den narrative orden former et antal subjektpositioner som individer og kollektiver kan indtage, hvorved de bliver i stand til at handle *som om* de er rationelle og viljesbærende. Vilje, intentionalitet og interesser betragter jeg således ikke som noget forudgivet eller som noget før-sprogligt. Vilje forudsætter, at der er steder, positioner, hvorfra der kan villes noget. Vi må derfor fremsætte nogle spørgsmål, gennem hvilke vi kan lokalisere disse subjektpositioner i den narrative orden. Spørgsmålene er bl.a.: *Hvorfra* italesættes objekterne? Hvilke adgangskriterier fungerer der for deltagelse i diskursen? Hvordan kan det være, at netop de individer og kollektiver accepteres som subjekter og ikke andre?

Disse spørgsmål kan besvares ved nøje at registrere, hvordan en række forskellige formuleres. Der er særligt 5 distinktioner, jeg finder centrale for stiftelsen af den narrative orden:

- Den første forskel er udenfor/indenfor. Det, der er udenfor, er negativt i forhold til det positive indenfor. Udenfor er, hvad indenfor ikke er. Skellet optræder i særlige tilfælde som forskellen fjænder/venner.¹¹ Vi må registrere, hvem der sættes udenfor, og hvem der sættes indenfor, hvad det er man kan sættes uden- eller indenfor, og efter hvilke kriterier man er ude eller inde. Hvorfor er netop de/det indenfor og ikke andet?
- Den anden forskel er oppe/nede. Indenfor fordeles bestemte positioner i forhold til hinanden. Udenfor er de, der afviser ansvaret for "vores velfærd". Indenfor kaldes man til ansvar for fællesskabet (Bauman 1990: 144). Man tildeles ansvarsfulde positioner. Nogle positioner er oppe, andre er nede. Nogle har mere status end andre. Nogle er mere ansvars- og autoritetsbelagte end andre. Det handler om, hvilket ansvar de forskellige positioner tildeles indenfor, og hvilke kompetencer (ikke kun retlige men også f.eks. symbolske) der er forbundet med dem.
- Den tredje er forskellen fortid/fremtid.¹² Ethvert individ eller kollektiv må for at være subjekt, orientere sig i tid. Det må for at sætte nutiden, sondre mellem en fortid af erfaringer og en fremtid bestående af en horisont af forventninger (Koselleck 1982: 405–427, Koselleck 1985). Men det er ikke givet, hvordan forskellen formuleres. Vi må nøje registrere, hvad der sættes lig med fortid, og hvad der sættes lig med fremtid, samt hvilken relation, der antages at være mellem fortid og fremtid. Således må vi tage udgangspunkt i, at fortid/nutid/fremtid bevæger sig *sammen* over tid (Luhmann 1982a: 271–288, Luhmann 1982b: 307).
- Den fjerde er forskellen subjekt/objekt. Hvem sættes som subjekt, der kan bearbejde, regulere, undersøge hvilket objekt? Hvilke kompetencer hæftes til det bearbejdende, regulerende, undersøgende subjekt? Forskellen er tæt forbundet til udenfor/indenfor, fordi dem, der sættes udenfor, gives objektets-karakter, mens dem, der sættes indenfor, gives subjektets. Der sættes forskel mellem dem, der styrer, og de der styres, og mellem dem, der agerer, og dem, der responderer.
- Den femte og sidste er forskellen hjælper/modstander. Af hvem og hvad kan subjekter forvente støtte, af hvem og hvad kan subjekter forvente modstand, samt i hvilken form kan henholdsvis støtte og modstand forventes?¹³

Arbejdsmarkedsidealets diskursivering, viser sig her ved, at flere og flere aktører udpeges som ansvarlige subjekter, der har forskellige pligter over for arbejdsmarkedspolitikken. I 1950'erne var de subjektiverede aktører få. Det var først og fremmest fagforeninger, arbejdsgiverforeninger og forskellige uddannelsesinstitutioner. Efterhånden subjektiveres også studievejledninger og banker, og i fra slutningen af 1980'erne kan vi se, hvordan private virksomheder udpeges som arbejdsmarkedspolitiske subjekter med ansvar for egen personaleplanlægning. Blandt de, der er udpegede som subjekter, er der de, der er inde i varmen og lever op til deres ansvar f.eks. virksomheder, der laver personaleplaner og deltager i styringen af de tekniske skole, og der er de, der er udenfor, som ikke lever op til ansvaret og som trues med lovgivning om f.eks. fyringsafgifter (der dog aldrig blev til noget). Diskursiveringen viser sig

videre i sondringer mellem fortiden, hvor der manglede koordinering af uddannelserne og fremtiden, hvor den skal tilstræbes o.s.v.

Den argumentative orden ordner måden, man i diskursen sammenkæder prædikater på, når man resonnerer. Den argumentative orden er diskursens dynamiske orden, idet denne indeholder regler for, hvordan forskelle og ligheder kan sættes i parentes som tema for konflikt og argumentation. D.v.s. regler for, hvordan forskelle og ligheder i de to andre ordener kan kritiseres og ordnes på ny. For at tale om diskurs må der være dannet et antal kohærente acceptregler, som subjekterne kritisk kan stille til udsagn. De acceptregler er ikke transcendentale, men sættes i diskursen. Acceptregler er regler for, hvordan et udsagn skal se ud og fremføres for, at det har noget at skulle have sagt og ikke øjeblikkeligt blive forkastet (Foucault 1972: 115). Acceptregler er bl.a. regler for, hvornår et udsagn kan accepteres som *sandt*, d.v.s. værende i overensstemmelse med gældende sagsforhold, *normativt rigtig*, d.v.s. værende i overensstemmelse med gældende normer og værdier og/eller *troværdigt*, d.v.s. værende i overensstemmelse med afsenderens intentioner og kompetencer (Habermas 1981). Den argumentative orden kan lettest studeres i tilfælde, hvor udsagn, forslag og argumenter afvises som uacceptable, ugyldige eller uvidenskabelige. Den kan med andre ord studeres som selektion af udsagn. Spørgsmålene er bl.a.: Efter hvilke regler er dette argument bygget? Efter hvilke regler kan andre lignende argumenter bygges? Samt hvordan går det til, at netop dette og intet andet argument fandt sted på dette sted? (Foucault 1970: 156).

Svarene kan findes ved at registrere, hvordan der sættes forskel mellem acceptabelt/uacceptabelt, mellem gyldigt/ugyldigt samt mellem videnskabeligt/uvidenskabeligt.

Arbejdsmarkedsidealets diskursivering kan her bl.a. lokaliseres ved, at de subjektiverede interesseorganisationer fremfører deres interesser med særlige arbejdsmarkedspolitiske argumenter. Udsagns acceptabilitet bindes til deres arbejdsmarkedsstatistiske og -økonomiske belægninger. Økonometriske modeller bygges op til testning af argumentationer.

Institutioner betragter jeg som autoriseringer af diskursive distinktioner. Institutionaliserings definerer jeg som den proces, hvor igennem diskursivt formulerede forskelle autoriseres og bindes til sanktioner (evt. retlige), og hvor individer og kollektiver forpligtes på disse forskelle. Særligt vil jeg understrege diskursens institutionalisering som den proces, hvor igennem idealets *konstitutive skel* autoriseres og bliver sanktionerbare, hvorved diskursen sikres ressourcer og dermed en regelmæssig vedligeholdelse og fornyelse.¹⁴ Retlige sanktioner betragter jeg her som et yderpunkt. Sanktioner kan antage mange andre former: eksklusion fra fællesskab, tab af privilegier, udstødning som utroværdigt eller udpegning til syndebuk. Det væsentlige er, at der knyttes sanktioner til overskridelse af autoriserede elementer af diskursen.

Den arbejdsmarkedspolitiske diskurs institutionaliseres bl.a. i korporativt råd, hvis kompetence specificeres til at formulere og udrede arbejdsmarkedspolitiske problemer med udgangspunkt i idealet om balance mellem udbud og efterspørgsel af arbejdskraft, f.eks. Arbejdsrådet fra 1958. Og i forskellige reguleringer af arbejdsmarkedet såsom arbejdsformidlingen, der skal formidle

den ledige arbejdskraft hen, hvor der er efterspørgsel på den. Institutionaliseringen viser sig også i at organisationer, der ikke argumenterer indenfor fornuf-ten i den arbejdsmarkedspolitiske diskurs, ekskluderes fra de pænes selvskab og udelukkes fra poster i korporative råd. Et godt eksempel er her, hvordan kommunerne gennem mange år har krævet forskellige arbejdsmarkedspolitiske institutioner kommunaliseret, og hvordan deres krav er blevet afvist med henvisning til, at kommunerne ikke argumenterede arbejdsmarkedspolitisk, men socialpolitisk. Kommunerne ville omforme de pågældende institutioner til socialpolitiske institutioner.

Diskurser kan være mere eller mindre institutionaliserede. Der er forskel på om kun få elementer er institutionaliserede eller om man kan konstatere et netværk af institutioner, der alle er baseret på samme diskurs. I så fald begynder institutionaliseringen at antage karakter af det Bourdieu kalder et felt: et stabilt netværk af positioner med klare og entydige grænser (Bourdieu 1990: 60–68, Bourdieu, P. & Wacquant 1992: 94ff, Broady 1990: 270ff).

Institutioner dannes selvfølgelig ikke én gang for alle. Institutioner er netop institutionaliseringer af diskurs, og omrokeringer i de diskursive ordener fører følgelig til ændring og fornyelse af institutionerne. Det samme gælder iøvrigt idealet. Heller ikke det er uberørt af den måde, det diskursiveres på.

Til tider kan fornyelser i diskursen ligefrem føre til brud i den ideale forankring og dermed til brud i de konstitutive skel, der afgrænser diskursens mulighed. Sådanne brud kan oftest registreres ved, at der i tekster, der ellers følger diskursens konstitutive skel og sondringer iøvrigt, optræder udsagn, der fuldstændigt bryder med tekstens struktur iøvrigt. Disse brydende udsagn kan i efterfølgende tekster vise sig at være de ordnende og konstitutivt forskelssættende, der strukturerer teksten iøvrigt. Således registreres formulering af forskelle ikke alene m.h.p. at konstatere orden, men også brud på orden.

Den diakrone analyse er altså en analyse af, hvordan idealer brydes, udstrækkes som diskurs og institutionaliseres, samt hvordan der forekommer brud i den diskursive orden. En sådan analyse fokuserer på formuleringer af forskelle.

4. Den synkrone analysestrategi

Efter den diakrone analyse er foretaget kan den synkrone begynde. De to analysestrategier adskiller sig væsentlig fra hinanden.

De adskiller sig for det første, hvad angår tid. I den diakroneanalysestrategi er tid noget *løbende*. Vi studere, hvordan idealer historisk bliver til diskurser og diskurser til institutioner. I den synkroneanalyse er tiden modsat *fastfrosset*. Den synkrone analyse lægger nogle snit på tværs af historien, som så analyseres.

De adskiller sig for det andet, hvad angår objekt. Objektet i den diakrone analyse er *diskurser* og deres institutionalisering og forankringer i idealer. Objektet i de synkrone analyse er samfundets organisationsprincipper. Og spørgsmålet om samfundets organisationsprincipper ser jeg som spørgsmålet om,

hvordan der skabes *enhed* i samfundet. Enhed kan skabes på flere niveauer. På makroniveau kan vi studere statsformens enhed. Spørgsmålet om statsformens enhed handler om, hvordan samfundet på én gang kan indeholde grundlæggende forskellige inkommensurable systemer (f.eks. økonomi og politik) og alligevel udgøre en enhed. På mesoniveau kan vi studere, hvordan det enkelte system udgør en enhed, f.eks. forvaltningens enhed. På mikroniveau kan vi studere organisatorisk enhed. I denne artikel vælger jeg eksemplarisk at fokusere på mesoniveauet, d.v.s. de enkelte systemers enhed. Hermed bliver min synkrone genstand *systemkommunikation*. Kommunikation er her en mere generaliseret og poleret form for diskurs, hvor man ser bort fra de særlige regler, der kendetegner den enkelte diskurs og hvor man i stedet ser på fællestrækkene ved en række diskurser på et bestemt fastfrosset tidspunkt.

De adskiller sig for det tredje, hvad angår den analytiske proces. Den analytiske proces i den diakrone analyse består i registreringer af hvordan, der i diskurser sættes forskelle. På denne måde *dekonstrueres* den betydning, der produceres i diskurserne, idet det gennem diskursanalysen går op for os, at de nødvendigheder og samfundstilstande, der tales om, ikke er meningsfulde, fordi samfundstilstanden virkelig er sådan, men fordi diskursen gør visse italesættelser af samfundet og dets tilstande meningsfulde. Modsat er den analytiske proces i den synkrone analyse *konstruktivistisk*. Ved at hæfte sig ved og betone visse fælles systemtræk for diskurser og institutioner på et fastfrosset tidspunkt konstrueres et billede af tidens systemer. Både statsform og system er altså forskerens konstruktioner.

De adskiller sig for det fjerde, hvad angår formålet med analysen. Formålet med den diakrone analyse er gennem studiet af, hvordan idealer dannes, diskursiveres og institutionaliseres at analysere *italesættelsesprocessernes rækkevidde*. Hvad det overhovedet kan lade sig gøre at sætte itale inden for de pågældende diskurser og institutioner. Formålet med den synkrone analyse er et andet. Det er gennem sammenligning af flere fastfrosne snit i historie, at konstatere forandringer i samfundets organisationsprincipper, d.v.s. forandringer i hvordan enhed skabes. Forandring og stabilitet bliver her centrale begreber. Forandring handler om *brud* på den måde enhed skabes på. I forhold til mesoniveauet handler det om brud på, hvordan systemgrænser kommunikerer og brud på grænsernes karakter af grænser. Og som effekt heraf også brud på rækkevidden af de betydninger, der kan tillægges systemets operationer: Det at forvalte, drive virksomhed, træffe politiske beslutninger, foretage transaktioner o.s.v. At tale om forandring er derfor at fremsige særdeles krævende udsagn. Det er ikke nok er vise, at noget er hændt, at hændelsen er en begivenhed, eller at et antal institutioner er udviklet. For at noget kan siges at udgøre en forandring, må vi kunne argumentere for et institutionel historisk brud på, hvordan systemers enhed dannes. Stabilitet handler her ikke som i hverdags-sproget om træghed, men om hvordan der hele tiden gentages og hvordan "det gamle" i forbindelse med brud ikke bare forlades, men integreres og får ny værdi og placering i systemet efter brudet. D.v.s. hvordan forandring også er stabilitet og tilmed forudsætter stabilitet, fordi forandring blot er organisering

	Diakron	Synkron
Tid	Løbende	Fastfrosset
Objekt	Diskurs	Enhed, evt. systemers enhed
Analyse	Dekonstruktiv registrering	Konstruktiv betoning, polering og typologisering
Formål	At konstatere italesættel- sesprocessernes rækkevidde	At konstatere forandringer i enhedsdannelsen

Figure 4. Diakron vs. synkron.

af det gamle på en ny måde. Forandring og stabilitet handler om brud og gentagelse. Se figure 4.

Definition af begrebet "enhed" på mesoniveau

Enhedsbegrebet bliver helt central. I det følgende vil jeg dog eksemplarisk bevæge mig på mesoniveau, hvilket betyder, at jeg alene vil se på, hvad enhed er, når vi taler enkelte systemer. Det bliver i denne artikel for omfattende også at diskutere, hvad enhed er, når vi taler statsform, retsform osv. v.

På mesoniveau iagttager vi samfundet, som var det bygget op af institutionelt konstruerede sociale systemer. Sociale systemer består slet og ret af kommunikation, hvor kommunikation er selektion af, hvad der er meningsfuldt.¹⁵ Hvad der er meningsfuldt f.eks. acceptabelt, sandt eller retfærdigt bæres af systemet selv. Det, der adskiller det ene system fra det andet, er, at det enkelte system kommunikerer en grænse mellem sig selv og sin omverden, og dermed også en grænse til de andre systemer. Grænsen er konstituerende for systemet. Et system får enhed som system ved at kommunikere en grænse mellem sig selv og sin omverden, ved at formulere forskelle mellem indenfor og udenfor systemet. *Enhed* definerer jeg således som et socialt system, der forstår at sætte en forskel mellem, hvornår det refererer til sig selv, og hvornår det refererer til noget fremmed. Enheden er dermed det system, der praktiserer forskellen mellem selv-reference og fremmed-reference (Luhmann 1992: 18, Luhmann, 1987, Luhmann 1990a, Luhmann, 1990b). Et forvaltningssystem kan f.eks. formulere sig selv som 'et organ-i-et-hierarki', det kan formulere sig som 'en arbejdsmarkedspolitisk sektor-i-en-samfundøkonomi' eller det kan formulere sig på en helt tredje måde. Måden grænsen til omverden formuleres på er

afgørende for, hvad det vil sige at forvalte, hvad man kan forstå ved forvaltning. Og hvordan grænsen kan formuleres afhænger af den institutionelle historie. Det er de institutionaliserede idealer og forestillinger, der stiller muligheder til rådighed for, hvordan systemer kan afgrænses som systemer-i-omverden.

Systemvariable

Når den synkrone analyse er interesseret i enhedernes principielle konstruktion, så må den fokusere på, hvad det er der karakteriserer systemkommunikation over tid. For at kunne gøre dette må vi definere nogle variable, der er centrale for systemernes kommunikative fremstilling af sig selv.

Jeg definerer her 3 systemvariable i den systemiske kommunikation: Grænse, struktur og operation. Andre kunne være valgt. Valget må afhænge af den problemstilling, man gerne vil have i spil i sin analyse.

Grænser er konstitutive for systemet og dets enhed. Grænser sætter en konstitutiv forskel mellem system og omverden. System og omverden dannes således parallelt. Hverken system eller omverden defineres positivt, men ved difference til hinanden. Omverden er altså ikke given, men defineres i kommunikationen. Grænser er forskelle, der gør en forskel på, hvad der sættes lig med systemet og hvad der sættes lig med systemets omverden, hvad der iagttages som værende inden for henholdsvis uden for systemet, hvem der har adgang til systemet og hvem der ikke har. Grænsen er derfor ikke blot en streg i sandet. Grænsen er den forskel, der definerer, hvad der for systemet giver mening og hvordan. Grænsen er således en meningsgrænse (Luhmann 1993: 169). Grænsen er på denne måde også en forskel, der forhindrer, udelukker eller indskrænker det, der kan tages op af og har adgang til systemet (Fink 1992). Grænsen kan f.eks. være ministeriets formelle ressortgrænse, der begrænser hvilke institutioner, der har kompetence til at afgøre hvilke sager. Det kan også være en religiøs grænse, der adskiller menigheden fra en hedensk eller ligefrem kætersk omverden.

Strukturer definerer systemets subjekter og deres positioner. Strukturer handler derfor om den tildeling af ansvar og opbygning af gensidige forventninger, der følger af at være medlem af og subjekt for et system. Er man f.eks. embedsmand i et ministerium underlægges man bestemte formelle pligter og rettigheder over for bl.a. ministeren. Men ansvarliggørelse tager ikke pligtens formelle form i alle typer af systemer. En række studier af relationer mellem virksomheder har f.eks. vist, at goodwill som en ikke-formel ansvarsform spiller en væsentlig rolle i organisering af stabile relationer mellem virksomheder. Et tredje eksempel er forhandlingssystemer mellem offentlige myndigheder og private virksomheder. Her tager ansvaret ofte procedures form. Man udviser ansvarlighed ved at følge forhandlingsprocedurer, når man træffer beslutninger, der vedrører de øvrige parter i forhandlingssystemet.

Operationer definerer systemet operativt, d.v.s. hvad det er, systemet beskæftiger sig med. Det handler f.eks. om, hvad det at forvalte er for en type operation, d.v.s. hvordan forvalte. F.eks. er den formelle forvaltning operativt

kendetegnet ved at træffe forvaltningsafgørelser i administrative sager ud fra retlige kriterier om ret og uret. I den sektoriserede forvaltning er operationer det at planlægge og prioritere mellem policyproblemer.

Autonomisering

De 3 variable kan imidlertid ikke blot defineres med forskellig betydning. De kan også i større eller mindre grad defineres af systemet selv. Forsåvidt grænse, struktur og operation defineres af en fremmed instans, er der blot tale om et del-system. Vi kan f.eks. forestille os en udførende afdeling i en hierarkisk organisation. Denne afdeling er nok i stand til at observere sig selv som enhed i en omverden, men grundlaget for denne observation, afdelingens ydre grænse, er formuleret uden for afdelingen i topledelsen, d.v.s. af et andet del-system i organisationens interne omverden. Forsåvidt grænse, struktur og operation defineres af systemet selv, er der tale om et autonomt system.

Autonomi er her grundlæggende et spørgsmål om, hvorvidt og hvordan et system refererer til *sig selv* som system, og i denne *selv-reference* sætter spørgsmålstejn ved forudsætningerne for sin egen enhed. Hvorvidt systemet ikke blot defineres af en ydre instans f.eks. loven, men også definerer sig selv og sine forhold til andre systemer, viser sig i kapaciteten og arten af selv-reference. Det er i selv-referencen, at forvaltningens evne til at fremstille sig selv som et system, hvortil hændelser kan tilskrives som handlinger, kommer til udtryk. Autonomiseringsproblematikken handler følgelig om, hvorvidt systemet ikke blot iagttages og defineres udefra, men også indefra, d.v.s. selv-iagttages og selv-defineres. Jo flere af systemets variable, der defineres af systemet selv desto højere grad af autonomi (Teubner 1987: 98, Braten 1992).

Denne selv-definition hænger igen sammen den *orden* af selv-reference systemet-formår. Man kan f.eks. skelne mellem tre ordener. På nulte orden er systemet i stand til at iagttage sig selv. Systemer iagttager sin selvstændige eksistens f.eks. igennem at andre taler om systemet, hvorved det genkender sig selv som system. På første orden er denne selv-iagttagelse suppleret med en selv-refleksion. Systemet reflekterer forskellige egenskaber ved sig selv. Hermed bliver det i stand til at forandre forhold ved sig selv. Det bliver i stand til at lære. På anden orden suppleres selv-refleksion med refleksion over sig selv som refleksiv. Systemet er her i stand til at reflektere kriterierne for sin selv-refleksivitet. Hvordan reflekterer jeg egentlig over mig selv? På dette niveau bliver systemet derfor refleksivt om sine grænser. Det begynder refleksivt at kunne definere sine egne grænser og dermed selv sætte sine relationer til omverden.

Den synkrone analyses første trin

Den synkrone analyse består af to trin. Første trin er at vælge, hvor de *lodrette snit* skal lægges. At indlægge sådanne snit er selvfølgelig at indføre sondringer mellem før og efter snittet. Der er her grundlæggende tale om et valg, endda et meget afgørende valg. Dette valg skal ikke træffes tilfældigt. Der går ikke at

acceptere de sondringer, teksterne selv foretager mellem fortid og fremtid. Deres sondringer afspejler blot forsøg på at promovere bestemte idealer ved f.eks. at differentiere mellem før 1982 som den tid, der ikke havde styr på de offentlige udgifter, og tiden efter 1982, der trods en belastende fortid, får styr på udgifterne. I stedet forsøger jeg at konstatere, hvornår der sættes forskelle på en radikal anderledes måde. I den diakrone analyse har man analyseret, hvordan der diskursivt formuleres forskelle mellem fortid/fremtid, inde/ude og subjekt/objekt. Det drejer sig nu om at lokalisere de punkter, hvor der sker brud i den måde, hvorpå der sættes forskel. D.v.s. ikke blot forandring i hvad, der sættes lig med henholdsvis fortid og fremtid, inde og ude o.s.v., men forandringer i *karakteren af relationen* fortid/fremtid, inde/ude o.s.v.. Sådanne forandringer finder sted præcis, hvor der finder brud sted i de idealer, der forankrer diskursen. D.v.s. brud på de konstitutive skel. Her fastfryset tiden i den synkrone analyse.

Den synkrone analyses andet trin

Næste trin består i en ekstrapolering af systemkarakteristikaene ved idealerne, diskurserne og institutionernes organisering i de pågældende snit.

Udgangspunktet er her, at vi *ikke* antager en overflade bestående af diskurser og institutioner, der repræsenterer de styrende systemer nedenunder. Ekstrapolering af systemkarakteristika er *ikke* en afdækning af de virkelige underliggende systemer, men en *konstruktion*, der foretages med det ene formål at påvise mulige forandringer. Systemerne findes nemlig ikke et sted derude som sanselige objekter, og sådan gør det sig iøvrigt gældende med alle de øvrige samlebegreber, vi til dagligt flittigt gør brug af: markedet, forvaltningen, staten, organisationen, individet, skolen. Der findes ingen original, vi kan rekonstruere. Vi er overladt til at konstruere (Descombes 1986: 169).

I denne forstand ligner den synkrone analyses andet trin i høj grad Max Webers konstruktion af idealtyper og rene typer. Det, som Weber lagde vægt på i forbindelse med hans idealtyper, var, at der var tale om en konstruktiv betoning af bestemte logiske træk ved virkeligheden:

Når man f.eks. konstruerer idéen om middelalderens "byøkonomi", danner man *ikke* begrebet om "byøkonomi" som et *gennemsnit* af de økonomiske principper, som faktisk består i samtlige observerede byer. Men også dette begreb dannes ligeledes som en *idealtype*. Man kommer frem til det ved, at man ensidigt *betoner* et eller *flere* synspunkter, og sammenfatter en mængde *enkeltfænomener*, som forefindes diffust og spredt – her i større, her i mindre grad, og enkelte steder slet ikke – enkeltfænomener som fjører sig efter de nævnte ensidigt fremhævede synspunkter og bliver til et i sig selv enhedsligt *tankebillede*. Ikke noget sted i virkeligheden findes noget empirisk modstykke til dette tankebillede i dets begrebsmæssige renhed. (Weber 1971: 199–200, egen oversættelse)

Wolfgang Mommsen skriver om Webers idealtypenbegreber:

Idealtypiske begreber anvendes eksplicit m.h.p. at demonstrere den unikke karakter af bestemte historiske fænomener... Idealtyper repræsenterer ikke et konkret udsnit af virkeligheden. Tværtimod hjælper idealtypiske begrebsliggørelser med

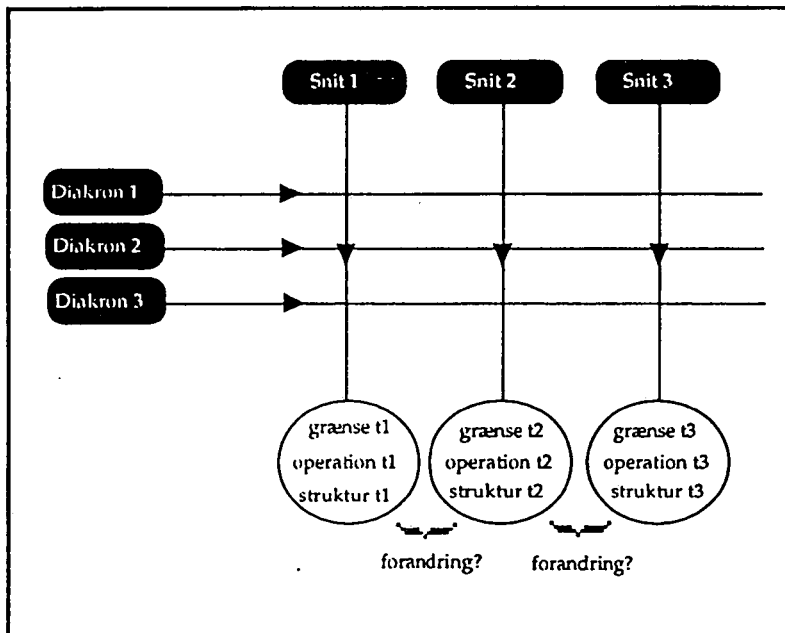
at tegne en systematisk model for de diffuse og mangfoldige fænomener, typerne relateres til. I den forstand er idealtyper logisk et resultat af en ren arbitrær konstruktion. En konstruktion, som dog betoner og bevidst forstørrer de træk ved de relevante fænomener, som synes at have særlig betydning. (Mommsen 1980: 157 og 162, egen oversættelse)

Den synkrone analyse af principperne for enhedsdannelse er altså en proces, hvor man konstruktivt betoner nogle træk ved enhedsdannelsen på bestemte historiske snit. Det materiale, man forholder sig til, når man konstruerer, er ikke kildematerialet selv, men de diakrone analyser, man allerede har foretaget. De diakrone analyser leverer så at sige en mangfoldighed af diskursiv og institutionelt registrerede forskelsættelser. Det, man så betoner i den synkrone konstruktion, er træk ved den måde, der sættes forskelle på i forbindelse med enhedsdannelse og institutionalisering. Hvis der f.eks. er foretaget tre diakrone analyser af tre forvaltningers institutionelle historier, hvor vi diskursivt har registreret de forskelle, der formuleres mellem inden for forvaltningen og uden for forvaltningen, så handler den synkrone ekstrapolering om på valgte tværsnit at betone gennemgående træk ved disse forskelsformuleringer. Det handler om at se bort fra de specifikke særtræk ved den enkelte institutionelle historie, at se bort fra hvad der faktisk er sat inden for og uden for et bestemt system, og i stedet alene betone disse mange spredte forskelformuleringers gennemgående træk m.h.p. at sige, hvad der kendetegner grænserne mellem systemerne og deres omverden i de forskellige historiske snit.

Der er dog i det mindste to væsentlige forskelle mellem den synkrone analysestrategi, jeg fremlægger her, og den Weber slår til lyd for. For det første betoner den institutionelle histories synkrone analyse træk ved *kommunikation*. Jeg ser på italesættelser. Forskelsættelse er jo en kommunikativ begivenhed. Weber betoner derimod træk ved *adfærd*, og Mommsen betoner i sin bearbejdning af Weber, *unikke træk ved fænomener*. Hverken Weber eller Mommsen erkender kommunikation som grundbegivenhed i et socialt system. Det antages kommunikation imidlertid at være i den institutionelle historie. Hos Max Weber er grundbegivenheden givne aktørers adfærd. I den institutionelle historie antages derimod, at kommunikationen skaber sine egne subjekter. Det giver selvfølgelig også en forskel i udsagnskraften i de to retningers konstruktioner. Den institutionelle histories konstruktion om principperne for enhedsdannelse omfatter ikke individuel adfærd.

Den anden væsentlige forskel er, at de idealtypiske konstruktioner hos Weber alene er begrundet i deres heuristiske værdi. Fremstilling af idealtyper anses som et middel til hypotesedannelse. Idealtypens videnskabelige funktion er at angive retningen for hypotesedannelse. Jeg vil slet ikke afvise, at institutionelle historiske analyser kan anvendes med dette formål. Målet er imidlertid et andet; nemlig at studere institutionel forandring, at påvise evt. forandring af hvad, der er muligt ved at vise, hvordan enheder afgrænses efter nye principper.

Den synkrone analyse

Figur 5.

Opsamling af den synkrone analyse

Forud for den synkrone analyse er foretaget en eller flere diakrone analyser, hvor formuleringen af en række forskelle er positivt registreret. Den synkrone analyse lægger nogle snit på tværs af tid henover de diakrone analyser. Herefter ekstrapoleres principperne for, hvordan systemvariablerne fremstilles i de forskellige snit. Konstruktionerne betoner gennemgående træk ved forskelsættelse m.h.p. at konstatere, hvordan grænser, struktur og operation sættes til henholdsvis t1, t2 og t3. Gennem sammenligning mellem de tre snit i tid bliver det muligt at tale om, hvordan forandring. Jeg har søgt at sammenfatte den synkrone analysestrategi i figur 5.

Afslutning

I denne artikel har jeg søgt at fremlægge mit bud på en analysestrategi, som jeg har kaldt institutionel historie. Institutionel teori har hidtil været alt for løs i sine analysestrategier. Det har skabt forvirring, men også en mangel på diskussion fordi der ikke har været klare positioner at forholde sig til.

Mange problemer og temaer er uløste eller uudviklede. Blandt denne artikels mange ubesvarede spørgsmål er bl.a.: Hvordan kan en institutionel analyse

kontrolleres, testes og kritiseres? Dette spørgsmål handler bl.a. hvad tekster er, og om hvordan man overhovedet kan læse og analysere tekster som knudepunkter i en institutionel historie. Hvordan udvælges materialet for en institutionel historisk analyse på en ikke tilfældig måde? Dette spørgsmål handler bl.a., hvordan man overhovedet kan afgrænse det historiske materiale, så det vigtigste ikke falder udenfor, og så tilfældige tekster ikke bliver styrende for analysen. Hvilke muligheder giver institutionel historie for metodisk kompletaritet? Dette spørgsmål handler dels om, hvordan forskellige typer kvantitative analyser på en stringent og systematisk måde kan indgå i institutionelle historiske analyser og dels om, hvordan også etnografiske casestudier ligeledes kan indgå i beskrivelsen af systemers enhedsdannelse. Disse spørgsmål og mange andre ligger foran os og venter på at blive besvaret.

Noter

1. Små skridt er taget i den retning, men der er langt endnu. Se f.eks. Meyer, Boli, Ramires & Thomas, 1987, Jeppeson 1991, Rørvik 1992.

2. For andre indtroduktioner til institutionel historie Pedersen 1991a, Pedersen 1989, Pedersen 1991b, Pedersen 1992, Haldén & Kjær 1994.

3. Om problemer som sociale konstruktioner se Edelman 1988: 12–36, Callon 1980, Pedersen 1991a.

4. For en diskussion af traditionel historie i forhold til Foucaults institutionshistori se Megill 1979, Megill 1987, Kent 1986, Poster 1982.

5. Lacan 1973: 84–97, Macey 1988: 121–176, Descombes 1986: 69–83. Et tilsvarende opgør med tegnets enhed Derrida 1976: 74–82.

6. Spørgsmålet om idealet er meget vanskeligt. Grundlæggende handler det om, om en diskurs har et *centrum* og hvis den ikke har, hvordan fremstillingen af forskelle alligevel fixeres. Émil Benveniste spørger, om vi kan reducere alle semiotiske systemer til en unit. Jacques Derrida's svar er, at diskursen hverken har centrum, et subjekt eller privilegerede referencepunkter. Argumentet er, at hele ideen om et centrum i diskursen er paradoksal, fordi et centrum på én gang må befinde sig både indenfor og udenfor diskursen. "*Centret er i centrum af helheden, og dog, eftersom centret ikke en del heraf,*

må helheden siges at have sit centrum andetsteds. Centret er ikke centrum." Min position ligger et sted i mellem Benveniste og Derrida i den lacanianske ide om forankringspunkter (point de capiton), der fixerer betegnelsernes flydning. (Benveniste 1985, Derrida 1978: 279. Om det lacanianske begreb: Macey 1988: 35, Laclau 1990: 28, Laclau & Mouffe 1985: 112).

7. Lars-Henrik Schmidt skriver, at "*Det herskende ideal er en regulerende ide, som er urealisabel. Hangen til idealisering er tragisk, for det er selve viljen til gentagelse, der i sin forskellighed gør idealet forskelligt. Det forbliver ikke det samme, fordi det omsætter tilstræbelsernes tilsætninger*". Schmidt 1988: 73. Se også Derrida 1973: 50 og 52.

8. Ligesom idealet er et vanskeligt begreb, findes der også stridigheder om diskursbegrebet. Der findes idag ingen alment accepteret definition på diskurs. Min anvendelse af begrebet ligger nok tættest på den tidlige Foucault. For forskellige definitioner på diskurs, se Foucault 1978: 104–116, Burton & Carlen 1979: 15–33, Macdonnel 1986: 1–4, Torfing 1991: 55–57, Foucault 1993.

9. Tredelingen er inspireret af Brandt 1991.

10. For tiden er den økologiske ekspert en økonom, der har orienteret sig mod økologiske spørgsmål.

11. Bauman 1990: 143–169. René Girard mener ligefrem, at det at sætte nogen udenfor og gøre dem til syndebug er et nødven-

digt træk ved konstitueringen af et hvilket som helst fællesskab: Girard 1990.

12. Udpegelsen af forskellene før/senere, indenfor/udenfor, oppe/nede er inspireret af Koselleck, som mener, at ingen historie er foruden bestemmelsen af bl.a. disse tre modsætninger, hvorfor de er centrale variable for begrebshistoriske studier af forandring. Koselleck har igen hentet inspiration til disse skel fra Heidegger. (Koselleck 1990: 121–135, Koselleck 1987).

13. Fjerde og femte forskel er indhentet fra Greimas 1974, Benveniste 1976.

14. Denne definition af institution hænger selvfølgelig sammen med den måde, jeg afgrænser institutionel historie på iøvrigt. Den hænger for det første sammen med, at min forskningsgenstand er kommunikeret mening og ikke adfærd. Jeg lægger derfor vægten på de konstituerende og konstruerende aspekter ved institutionsbegrebet modsat institution som kulturelle regler, der begrænser adfærd. Om sondringen mellem konstituerende og begrænsende aspekter ved institutionalisering se Campbell 1994. Min definition hænger for det andet sammen med, at jeg lægger vægten på *beskrivelse* af den institutionelle historie og dannelse af enheder, og ikke på institutionen som *forklaringsvariable*. Institution er derfor ikke noget i min definition, der udgør en særlig omgivelse for handling. Jeg skelner ikke mellem individer, der principielt kan handle frit, men er begrænset i deres handlefrihed som effekt af institutionelle omgivelser. Selve sondringen mellem aktør og omgivelse ser jeg som diskursintern. Det giver derfor ikke i min sammenhæng mening at skelne mellem f.eks. tekniske og institutionelle omgivelser allé (Scott 1991). Institutioner for mig er derfor heller ikke noget, der skal forklare, hvorfor aktører ikke handler rationelt, men følger "logic of appropriateness" (March & Olsen 1989). Min definition ligger tættere på forskellige franske skolers overvejelser om institutioner som realiseringer af diskurs og ideologi. Se f.eks. Kristensen 1989, Castoriadis 1975, Althusser 1972, Wagner 1993.

15. Her implicerer jeg Luhmanns sondring mellem forskellige typer systemer. Kun so-

cialle systemer baseres på kommunikation. Til forskel baseres f.eks. organiske systemer baserer sig på liv. Derfor er sammenligning kun mulig indenfor de enkelte systemtyper (Luhmann 1993: 6).

Litteraturliste

- Althusser, L., 1972: *Om ideologiske statsapparater*, Rhodos, København.
- Andersen, N.Å., Born, A. & Majgaard, K., 1995: "Grænse og magt", *Grus*, nr. 2.
- Bauman, Z., 1990: "Modernity and Ambivalence", *Theory, Culture & Society*, vol 7, p. 143–169.
- Benveniste, E., 1976: *The Problems of General Linguistics*, Miami University Press.
- Benveniste, E., 1985: "The Semiology of Language" in Innis, R.E. (red): *Semiotics. An introductory anthology*, Indiana University Press, Indiana.
- Bourdieu, P. & Wacquant, L.J.D., 1992: *An invitation to Reflexive Sociology*, Polity Press, Cambridge.
- Bourdieu, P., 1990: *The Logic of Practice*, Polity Press, Cambridge.
- Brandt, P.A.A., 1991: "Bemærkninger om passionen", in *Aktuel semiotik, form og objektivitet* 1, Nordisk Sommeruniversitet.
- Braten, S., 1992: "Paradigms of Autonomy: Dialogical or Monological?" i Teubner, G. & Febraro, A. (red): *State, Law and Economy as Autopoietic Systems. Regulating and Autonomy in a New Perspective*, Dott. A. Giuffrè Editore, Milano.
- Broady, D., 1990: *Sociologi og epistemologi*, HLS Förlag, Stockholm.
- Burton, F. & Carlen, P., 1979: *Official Discourse. On discourse analysis, government publications, ideology and the state*, Routledge & Kegan Paul, London.
- Callon, M., 1980: "Struggles and Negotiations to Define What is Problematic and What is Not: The Sociologic Translation" in Knorr, Krohn & Whitley (ed): *The Social Process of Scientific Investigation*, D. Reidel Publishing Company, London.
- Campbell, J.L., 1994: "Recent Trends in Institutional Analysis", *COS-forskningsrapport*, 5/1994, København.

- Canguilhem, G., 1983: "Videnskabshistoriens objekt" i Olesen, S.G., (red): *Epistemologi*, Rhodos, København.
- Castoriadis, C., 1975: *L'Institution imaginaire de la société*, Paris.
- Culler, J., 1976: *Saussure*, The Harvester Press, Sussex.
- Derrida, J., 1973: "Meaning and Representation", in Derrida, J.: *Speech and Phenomena And Other Essays on Husserl's Theory of Signs*, Northwestern University Press, Evanston.
- Derrida, J., 1976: Forskæl-udsættelse, in Derrida, J.: *Sprog, materialitet, bevidsthed*, Vinten, p. 74–82.
- Derrida, J., 1978: "Structure, Sign and Play in the Discourse of Human Science" in Derrida, J.: *Writing and Difference*, The University of Chicago Press, Chicago, p. 278–293.
- Descombes, V., 1986: *Moderne fransk filosofi*, Modtryk.
- Descombes, V., 1986: "The Ambiguity of the Symbolic" in *Theory, Culture & Society*, Vol 3, nr. 3., p. 69–83.
- Edelman, M., 1988: *Constructing the Political Spectacle*, The University of Chicago Press, London.
- Fink, H., 1992: "Om grænsers måde at være grænser på" i Stjernfelt, F. & Troelsen, A. (ed): *Grænser*, Aarhus Universitetsforlag, Århus.
- Foucault, M., 1970: "Diskurs og diskontinuitet" i Madsen, P. (red): *Strukturalisme*, Rhodos, København.
- Foucault, M., 1972: *The Archaeology of Knowledge*, Tavistock Publications.
- Foucault, M., 1973: *Galskapsens historie i opplysningens tidsalder*, Gyldendal, Oslo.
- Foucault, M., 1978: *Seksualitetens historie 1. Viljen til viden*, Rhodos, København.
- Foucault, M., 1983: "Nietzsche – Genealogien, historien" i Olesen, S.G., (red): *Epistemologi*, Rhodos, København.
- Foucault, M., 1993: *Diskursens ordning*, Brutus Östlings Bokförlag, Stockholm.
- Girard, R., 1990: *Job – idol og syndebug*, Forlaget Anis, Frederiksberg.
- Greimas, A.J., 1974: *Den strukturelle semantik*, Borgens Forlag
- Habermas, J., 1981: "Hvad er universal pragmatik?" i Habermas, J.: *Teorier om samfund og sprog*, Gyldendals Sprogbibliotek, København.
- Haldén, E. & Kjær, P. 1994: "Politik og institutionalisering. Det institutionella perspektivet inom statsvetenskapen", *COS-forskningsrapport*, 6/1994, København.
- Harris, R., 1990: *Language, Saussure and Wittgenstein. How to play games with words*, Routledge, London.
- Jeppeson, R.L., 1991: "Institutions, Institutional Effects, and Institutionalism" i Powell, W.W. & DiMaggio, P.J.: *The New Institutionalism in Organizational Analysis*, The University of Chicago Press, Chicago.
- Kent, C.A., 1986: "Michel Foucault: Doing history, or undoing it?" *Canadian Journal of History*, p. 371–395.
- Knudsen, A., 1987: "Det uskrevnes grammatik. Kulturanalyse og etnografi.", i *UNDR Nyt Nordisk Forum*, nr. 51, p. 26.
- Koselleck, R., 1982: "Begriffsgeschichte and social history" in *Economy and Society*, vol. 11, nr. 4, p. 405–427.
- Koselleck, R., 1985: "'Space of Experience' and 'Horizon of Expectation': Two Historical Categories", in Koselleck, R.: *Futures Past. On the Semantics of Historical Time*, The MIT Press, Cambridge.
- Koselleck, R., 1987: "Historik und Hermeneutik" in Koselleck, R. & Gadamer, H-G: *Hermeneutik und Historik*, Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg.
- Koselleck, R., 1990: "Sprogændring og begivenhedshistorie", i *Den fysiske historiker. Fin-des historien – virkelig?*, nr. 50, p. 121–135.
- Kristensen, J.E., 1989: "Institutionens magt og magtens institutioner" i *Kritik* 89, Gyldendalske Boghandel, København.
- Lacan, J., 1973: *Det ubevidste sprog*, Rhodos, København.
- Laclau, E. & Mouffe, C., 1985: *Hegemony and Socialist Strategy*, Verso, London.
- Laclau, E., 1990: *New Reflections on The Revolution of Our Time*, Verso, London.
- Luhmann, N., 1982a: "The Future Cannot Begin. Temporal Structures in Modern Society", in Luhmann, N.: *The Differentiation of Society*, Columbia University Press, New York, p. 271–288.
- Luhmann, N., 1982b: "World-Time and System History. Interrelations Between Temporal Horizons and Social Structures", in

- Luhmann, N.: *The Differentiation of Society*, Columbia University Press, New York.
- Luhmann, N., 1987: "The Evolutionary Differentiation between Society and Interaction" i Alexander, J.C., Giesen, B., Münch, R. & Smelser, N.J. (ed): *The Micro-Macro Link*, University of California Press, London.
- Luhmann, N., 1990a: "Meaning as Sociology's Basic Concept" i Luhmann, N.: *Essays on Self-reference*, Columbia University Press, New York.
- Luhmann, N., 1990b: "The Autopoiesis of Social Systems" i Luhmann, N.: *Essays on Self-reference*, Columbia University Press, New York.
- Luhmann, N., 1992: "Hvorfor systemteori?" i Jacobsen, J.C. (red): *Autopoiesis. En introduktion til Niklas Luhmanns verden af systemer*, Forlaget politisk revy.
- Luhmann, N., 1993: *Sociale systemer*, Munksgaards Forlag, København.
- Macdonnel, D., 1986: *Theories of Discourse. An introduction*, Basil Blackwell, Oxford.
- Macey, D., 1988: "Linguistics or linguisterie" i Macey: *Lacan in Context*, Verso, London.
- March, J. G. & Olsen, J. P., 1984: "The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life" i *American Political Science Review*, vol 78, nr. 3, p.734-749.
- March, J.G. & Olsen, J.P., 1989: *Rediscovering Institutions. The Organizational Basis of Politics*, The Free Press, London.
- Megill, A., 1979: "Foucault, Structuralism, and the Ends of History", in *Journal of Modern History*, vol 51, nr. 3, p. 451-503.
- Megill, A., 1987: "The reception of Foucault by historians", in *Journal of the History of Ideas*, p. 117-141.
- Meyer, J. W., Boli, J., Ramires, F. O. & Thomas, G. M., 1987: *Institutional Structure. Constituting State, Society, and the Individual*, SAGE Publications, London.
- Mommsen, W. J., 1980: "'Toward the iron cage of future serfdom'? On the methodological status of Max Weber's ideal-typical concept af bureaucratization" i *Transactions of the Royal Historical Society*, Vol 30, 5. ser.
- Pedersen, O.K., 1989: "Fra individ til aktør i struktur. Tilblivelse af en juridisk rolle", i *Statsvetenskaplig Tidsskrift*, årg 92, p. 173-192.
- Pedersen, O.K., 1991a: "Problemet, der er et problem", *upubliceret manus*, COS, København.
- Pedersen, O.K., 1991b: "Nine Questions to a Neo-institutional Theory in Political Science" i *Scandinavian Political Studies*, Vol. 14, nr. 2.
- Pedersen, O.K., 1992: "Før, nu ... og derefter? Om stabilitet og forandring i aftalesystemet på det private arbejdsmarked", *upubliceret manus*, COS, København.
- Poster, M., 1982: "Foucault and History", *Social Research*, p. 116-142.
- Rørvik, K-A., 1992: "Institusjonaliserte standarder og multistandardorganisasjoner" i *Norsk Statsvitenskapelig Tidsskrift*, nr. 4, p. 261-284.
- Saussure, F. de, 1990: *Course in General Linguistics*, Duckworth, London.
- Schmidt, L., 1988: *Viljen til orden*, Modtryk.
- Scott, W.R., 1991: "Unpacking Institutional Arguments" in Powell, W.W. & DiMaggio, P.J. (red): *The New Institutionalism in Organizational Analysis*, The University of Chicago Press, London.
- Teubner, G., 1987: "Hyperzyklus in Recht und Organisation. Zum Verhältnis von Selbstbeobachtung, Selbstkonstitution und Autopoiese" in Haferkamp, H. & Schmid, M. (red): *Sinn, Kommunikation und soziale Differenzierung. Beiträge zu Luhmanns Theorie sozialer Systeme*, Surhkamp, Frankfurt.
- Torring, J., 1991: "A Hegemony approach to capitalist regulation" in Bertramsen, Thomsen, Torring (red): *State Economy and Society*, Unwin Hyman, London.
- Wagner, P., 1993: "The genesis of social institutions – theoretical perspectives from the 'new French social science'", *Research paper*, Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung, Berlin.
- Weber, M., 1971: "Samfundsvitenskapens "objektivitet"", i Weber, M.: *Makt og byråkrati. Essays om politikk og klasse, Samfunnsforskning og verdier*, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo.
- Yates, T., 1990: "Archaeology through the Looking-Glass" i Yates & Bapty (ed): *Archaeology after Structuralism*, Routledge, London, p. 154-202.